

Les epidèmies de còlera a la nostra medallística. A propòsit d'una medalla mallorquina del còlera de 1865¹

ANNA M. BALAGUER*

A la pàgina oberta de la medallística, on tota societat pot consignar-hi les realitats més diverses, no deixarem de trobar-hi aquelles que es relacionen amb la malaltia, la salut, les ciències mèdiques o fins i tot amb rituals o pràctiques devotes amb finalitats terapèutiques.

Les pandèmies de *colera morbo* i de febre groga, principalment, han deixat prou rastre en la nostra medallística del segle XIX. De l'epidèmia del còlera de 1854-55, la segona que es declarà a l'Estat espanyol –la primera es produí el 1833–, en deixa constància una medalla dedicada a Pascual Madoz pels catalans residents a Madrid en reconeixement al tremp mostrat davant les adversitats d'epidèmia de còlera, agitació política i de crisi industrial que concorregueren durant el seu mandat a Catalunya (Crusafont, 2006, núm. 576).

La tercera epidèmia de còlera es presentà l'any 1865, segons sembla entrà a la península a través del port de València, però afectà àmplies zones, entre les quals les més castigades foren Catalunya, Aragó, Lleó, sud-est de Castella i també Mallorca, com veurem.

L'evidència medallística fins ara recopilada consigna l'existència d'una curiosa i lacònica medalla unifacial i totalment epigràfica on llegim *BARCELONA* LOS RECLUSOS DE LA CASA DE CORRECCION, al voltant, i en el camp COLERA DE 1865, envoltat de làurea (Crusafont, 2006, núm. 609). Hem de pensar que es tractaria d'una medalla de reconeixement a alguna actuació que es facultaria de dur a terme als esmentats reclusos durant l'epidèmia.

* Doctora en Història. Membre de Junta de la SCEN.

1. He d'agrair a Jordi Balaguer la localització i la imatge de l'exemplar de medalla del còlera de 1865 que ens permeté redactar aquest treball, i a Jaume Boada la localització d'un segon exemplar en viu (en mans de la Casa Mare de les Agustines Germanes de l'Empar, a Palma, a qui ens referirem com a "Hermanas del Amparo", citant la font bibliogràfica) que ens ha permès completar les dades de pes i mides que ens mancaven.

La darrera onada epidèmica de còlera del segle XIX fou la de 1885. La medallística s'hi refereix en dues medalles de reconeixement. Una és emesa per l'Ajuntament de Barcelona i porta a l'anvers una representació al·legòrica del tràngol viscut. Una matrona empara amb un braç una joveneta que se li abraça, mentre amb l'altra embolcalla un dels malalts ajaguts en una caòtica sala d'hospital sobrevolada per la mort, la qual sembla voler emprendre la retirada i sortir per la finestra del fons. La lectura del revers en aquest cas és ben explícita: EL AYUNTAMIENTO DE BARCELONA POR MERITOS CONTRAIDOS DURANTE EL COLERA DE MDCCCLXXXV (Crusafont 2006, núm. 728). Sembla evident que els que varen redactar aquest text, prou concís i informatiu com cal que ho sigui el d'una medalla, devien estar o molt imbuïts del llenguatge mèdic o molt obsessionats amb la pandèmia que acabaven de passar per escriure "*por méritos contraídos*". Dels mèrits sol dir-se que s'adquireixen o s'obtenen; en canvi, de les malalties, els vicis, els deutes, les obligacions, es diu que es contreen.

L'altra medalla fins ara coneguda del còlera de 1885 fou emesa per l'Ajuntament de Manresa. És d'agraïment a la "*clase médica*" i pren el format d'una condecoració. L'única medalla d'aquest tipus que conec és la dedicada, al revers i amb burí, al metge manresà Josep Solà Abadal (Balaguer, 1989; recollida per Crusafont, 2006, núm. 729). De tota manera, cal pensar que d'altres, o potser tots, els metges manresans del moment devien merèixer i rebre el guardó instituit per l'Ajuntament.

A aquest repertori de medalles que fan referència a les pestilències de *colera morbo* a casa nostra al llarg del segle XIX podem afegir-n'hi una altra. És la que avui presentem, ocasionada per l'epidèmia de 1865 a Mallorca.

Fa un parell d'anys, va venir a les meves mans el volum II d'una obra titulada *Jorge Aguiló o misterios de Palma, novela de costumbres mallorquinas* (Palma, 1866). L'obra és escrita per Eduardo Infante, que és advocat de Madrid, comandador de l'orde d'Isabel la Catòlica i que exerceix a Palma de *comisario regio del Banco Balear*, segons informa ell mateix. El llibre no és ben bé una novel·la, sinó una mena d'anecdolari costumista articulat per uns personatges a través dels quals l'autor va explicant situacions i esdeveniments. Tota l'obra traspua, però, la seva visió de foraster profundament admirat i corprès pel tarannà i la vida a la Mallorca de l'època. El volum II del llibre dedica tres capítols a parlar del còlera de 1865 a Mallorca, però a l'inici d'aquests tres capítols diu que en aquest cas deixarà de novel·lar el seu relat per tal que "*despojados... completamente de la fábula... pueda consultarse nuestro trabajo como imparcial y sobre todo exacto*". Afegeix també que per escriure ha tingut a la vista memòries i comunicats oficials als quals des de la seva posició tenia accés, ja que el trobem entre els integrants de la Junta provincial de sanitat. Es tracta, doncs, d'una font d'informació

de primera mà plena de dades, fiable i que dóna moltíssims detalls de com, de qui, de quan i d'on es va actuar en els mesos que durà la pesta del còlera a Mallorca.

Per això, en llegir en aquestes pàgines que l'Ajuntament de Palma havia premiat diverses persones per la seva actuació en el còlera de 1865 i veure que es donava tota mena de detalls sobre els seus mereixements per les tasques efectuades, vaig adonar-me que tenia al davant la documentació d'una medalla que ni coneixia, ni trobava publicada, ni sabia on buscar. Sortosament, però, m'arribà finalment la imatge de la medalla en qüestió. La seva descripció és la següent:

Medalla oval amb additaments i anella. Argent.

Anvers: Escut de Palma coronal i envoltat de sanefa ornamental.

A dalt, RECUERDO DEL CÒLERA; a sota, 1865.

Revers: ERGA INFIRMOS / CHARITATIS/PALMENSIS MUNICIPII / GRATITUDINIS/OBLATIO, escrit en cinc línies al camp.

Mides: 57 x 36 mm (incloent-hi l'anella) / 51 x 36 mm (sense l'anella).

Pes: 23,6 g.

Segons *La historiografia de les epidèmies a Mallorca (segles XIII-XIX)*, de

Paula Grau Sancho, treball prou recent i seriós que hem pogut consultar, sembla ésser que l'epidèmia de còlera del 1865 és la primera i l'única d'aquesta malaltia que envai Mallorca i Menorca, malgrat que el 1854, coincidint amb la segona pandèmia, hi hagué casos a Andratx, on moriren 27 persones afectades del mal (Grau Sancho, 2002, p. 206-7).

Cal recordar que el còlera és una malaltia infecciosa causada pel bacil *vibrio cholerae*, que es transmet a través de l'aigua i els aliments. Els infectats patei-

xen fortes diarrees i vòmits i la mort arriba per deshidratació en menys d'una setmana. La malaltia arribà a Europa des de l'Índia entre 1817 i 1833 i va fer milions de víctimes fins a finals del segle XIX. L'any 1884, Robert Kock va descobrir que el causant era un bacil. Un any més tard, el metge català, Jaume Ferran i Clua, assajava la primera vacuna contra el còlera mentre s'estenia per Europa la tercera gran pandèmia. No mancaren crítiques de la classe mèdica a la nova vacuna, que fou qüestionada pel mateix S. Ramón y Cajal, de tal manera que no s'aprova oficialment fins al 1919 en un congrés internacional de ciències mèdiques celebrat a París. Tot això ajuda a situar-nos i a entendre millor la dramàtica situació que la malaltia causava en aquella segona meitat del segle XIX.

Les mesures adoptades per les autoritats de l'illa des dels primers mesos de l'estiu de 1865 per tal de prevenir el contagi a través dels vaixells que arribaven d'altres ports ja infectats, com Marsella, València o Gibraltar, consistents en mantenir naus en quarantena i establir llatzerets, no pogueren evitar que, vers el 15 d'agost, es presentessin els primers casos. El mal s'estén ràpidament i, a finals del mateix mes, l'epidèmia s'instal·la dins la ciutat, on farà veritables estralls. Recordem que Palma era una ciutat de nou mil habitants i, en la pesta de 1865, en varen morir més de dos mil. De tota manera, les autoritats municipals no es queden de braços creuats. Així ho explica Eduardo Infante a la seva obra *Misterios de Palma*, però també ens parla d'aquest moment Ignasi Roca i Buades (1852-1943) en l'obra *La ciutat dels records*.

Miquel Estradé, alcalde de Palma, davant la situació d'emergència extrema creada pel còlera, disposà habilitar nous hospitals a la Llotja i a l'església dels Caputxins. Així s'intentava descongestionar els barris més afectats, ja que Palma era encara una ciutat emmurallada on la població vivia força amuntegada. També es varen habilitar campaments a Bellver, Sant Carles, Son Muntaner, Ca l'Ardiaca i sa Teulera. Els que s'ho podien permetre abandonaren la ciutat i s'instal·laren al camp o a altres poblacions de l'illa on les condicions eren més saludables. El mateix Ignasi Roca conta que es refugià amb la seva família a Bunyola en una possessió de Josep Quint Zaforteza.

També la Junta provincial de sanitat va treballar de valent; durant els dos mesos i mig que durà la pesta, es reuní més de cinquanta vegades per anar prenent les decisions adequades. Al mateix temps, actuà una Junta municipal de beneficència i sanitat, que ho fa més a primera línia "*siendo su misión combatir el mal cuerpo a cuerpo*"; vaja, els que feien la feina dura. E. Infante no amaga que es produïren conflictes entre les dues juntes i que ell mateix, des de la seva imparcialitat (era un foraster) i calma, assoleix de fer amainar (Infante, 1866, II, p. 274-5).

A finals d'octubre, el mal comença a remetre, de manera que "*el 30 del mismo mes pidió la Junta que se declarase limpio nuestro puerto, solicitándose autorización al Gobierno de S.M. para cantar el Te-Deum*".

L'autor dels "*Misterios de Palma*" no deixa d'explicar fil per randa les calamitats sofertes, ni les mesures adoptades per a fer front a una desgràcia tan gran, però sobre tot s'entreté a explicar les tasques i els mereixements de tots els ciutadans de Palma que han treballat en un o altre sentit per combatre la pesta, auxiliar als malalts o enterrar els morts. La llista és llarga i va des del mateix Comte d'Ayamans, senador i vocal supernumerari de la Junta Provincial de Sanitat, fins a la darrera germaneta de la Misericòrdia, passant per tota la classe sanitària de metges, farmacèutics, veterinaris, funcionaris o particulars que han mostrat valor i abnegació per ajudar a les desgraciades víctimes del mal. El repertori i l'explicació que fa de tots ells és un panegíric molt propi de la retòrica de l'època, però que per la seva riquesa informativa resulta un document de primera mà certament valuós per a la història local (E. Infante, 1866, II, p. 267-298). El nostre interès se centra, però, en el que l'autor ens diu de la medalla; vegem-ho:

"Tras las victorias vienen las recompensas; y el municipio de Palma se creyó en la necesidad de rendir un público testimonio del aprecio, a cuantos se distinguieron durante la epidemia, y el 15 de diciembre nombra una comisión, que proponga las recompensas y adjudicación de medallas, a las personas que se hicieron acreedoras a ello... Formaron dicha comisión los Sres.: D. Miguel Estradé y Sabater, D. Juan Vanrell, D. Manuel Villalonga, D. Tomás Aguiló, D. Antonio Cánovas, D. Antonio Jaume, D. Manuel Sureda y Boxadors, D. Dionisio Arias y D. Antonio Gelabert. A juicio de esta comisión fueron propuestos veinte y tres para una medalla que se acuñó al efecto, expidiéndose diplomas honoríficos a muchos más que no nombramos por no hacer interminable el capítulo" (Infante, 1886, II, p. 285-6).

A continuació, fa esment del nom dels mereixements de les persones a les quals els ha estat concedida la medalla i, més endavant, parla dels que han obtingut el diploma. Tot i així, l'exposició no és del tot clara, ja que va explicant situacions i donant molts noms colaterals, però entenem que les persones i institucions que reberen la medalla foren:

Tomàs Vidal, Antoni Villalonga i José M. Ruiz, que treballaren abnegadament a l'Hospital dels Caputxins.

Rafael Sitjar i Andreu Obrador, infermers de l'hospital de la Llotja, així com el vell, xaruc i pobre sabater Gabriel Reus que, després de donar el poc que tenia, va anar mendicant de casa en casa per poder donar cada dia una mica de brou als malalts pobres del seu barri.

Antoni Ramis, Antoni Salom, Josep Jover, Guillem Mulet, practicants de farmàcia. I també al professor de llengües Mr. Víctor Sandret, i tots ells "*sin retribución alguna, servían al público de día y de noche en sus respectivos establecimientos*".

Joan Tur, comandant de la guàrdia municipal que morí de fatiga en el compliment del seu deure, fou també condecorat.

Lluís Ródenas, infermer dels Caputxins; Rafael Salvà, capatàs del servei de lliteres i taüts; Vicente Sánchez, cap de sala; Vicente Tocho, guarda del magatzem de la Llotja, i els infermers Mariano Abdalà i Joan Tapié. Així com als guàrdies municipals José González, Juan Arias, Esteban Vázquez, Joan Miralles i Antoni Perelló.

Teodoro Manera i Serra, jove empleat de la secretaria de l'Ajuntament, és també honorat a títol pòstum amb la medalla.

Les congregacions de les "*Hermanas del Amparo*" i les "*Terciarias Hijas de la Misericordia*".

L'autor ens parla de 23 persones proposades per a la medalla, però en l'extracte que acabem de fer de les pàgines d'Infante en comptabilitzem vint-i-quatre més dues de les dues congregacions religioses femenines. Per tant, podem pensar que potser s'arribarien a donar unes 26 medalles del tipus de l'exemplar que presentem (Infante, 1866, II, p. 283-287).

La nostra font d'informació segueix el seu relat tot esgranant els noms i els mèrits dels que varen rebre el "Diploma Honorífico" (Infante 1866, II, p. 286-289). Aquí hi trobem els noms del metges, cirurgians, farmacèutics, funcionaris o càrrecs amb especials responsabilitats sanitàries, civils o militars. Finalment, dedica un apartat a parlar de l'ampli estament religiós que no va parar de donar suport material i auxili espiritual a les víctimes de la malaltia. Naturalment, la llista s'encapçala amb el bisbe de Mallorca del moment, Miquel Salvà (Infante, 1866, II, p. 289-298).

Es curiós observar que la medalla és atorgada a persones de condició més aviat mitjana o modesta, com ara guardes, infermers, un vellet pobre i caritatiu, practicants de farmàcia, un professor de llengües, que no entenem ben bé si ajudava als practicants de farmàcia o què devia traduir en una Mallorca encara no envaïda pel turisme forà. També es concedeix a dues institucions religioses femenines. En definitiva, sembla que es busca premiar l'abnegació i l'esforç dels més petits, de les dones, dels que han lluitat més a primera línia. Certament, admirable i lloable, ja que desgraciadament no sol ésser així. En canvi, en el repertori dels distingits amb el diploma hi figuren més aviat persones de determinada posició social, començant per la classe mèdica, polítics, funcionaris i càrrecs de certa entitat, i finalment el bisbe amb tot l'estament del clergat masculí, que surt ara per primera vegada, i segueixen també tots els noms de les germanes religioses. Tot sembla confirmar, doncs, la nostra impressió que es buscava premiar amb una medalla la labor abnegada de les bases.

El text que hem seguit ens informa també del finançament de les despeses que ocasionà la pesta, ja que en la societat de mitjan segle XIX no es contemplava encara cap mena de fons de previsió o d'assegurança per eventualitats catastròfiques com aquesta. Així fou que a l'ajuntament s'obrí una subscripció publica

que va recollir 18.523 escuts. El bisbat també recaptà almoines amb la mateixa finalitat i obtingué la xifra de 4.863 escuts (Infante, 1886, II, p. 298). És a dir, 23.386 en total, una xifra potser respectable. Així ho sembla quan la traduïm al duro de l'època, és a dir, els 2 escuts d'Isabel II de moment, tot obtenint la xifra d'11.693 peces.

Finalment, només resta dir que per l'epidèmia de còlera d'aquell any 1865, i segons dades oficials, varen morir 2.401 persones, de les quals dues mil cent setanta-cinc eren de Palma. És evident que la societat i l'economia mallorquina se'n ressentiren fortament, però aquesta és ja una altra història.

BIBLIOGRAFIA

BALAGUER 1989 = A. M. BALAGUER, "Medalla de distinció referent al còlera de 1885", *Acta Numismàtica*, 19, 1989, p. 183-184.

CRUSAFONT 2006 = M. CRUSAFONT I SABATER, *Medalles commemoratives dels països Catalans*, Barcelona, 2006.

GRAU SANCHO 2002 = *La historiografia de les epidèmies a Mallorca (segles XIII-XIX)*, Gimbernat, 37, 2002, p. 195-211.

INFANTE 1866 = E. INFANTE, *Jorge Aguiló o misterios de Palma. Novela de costumbres mallorquinas*, Palma, 1866, vol. II, p. 253-298.